

गाता रहे मेरा दिल

भारतात सुट्टीला आले होते. खूप दिवसांनी एक निवांत रविवार मिळाला होता. दुपारी आले घालून छान गरम-गरम चहाचा आनंद घेत होते. चहा पीत असताना आपला दात दुखतो आहे ही जाणीव होऊ लागली. काही वेळातच दाताचे दुखणे वाढू लागले आणि त्याच बरोबर वेदनाही. रविवार असल्याने कुठेही "दातांचा दवाखाना" चालू नव्हता. दाताच्या दुखण्यामुळे रात्री व्यवस्थित जेवताही आले नाही. गरम पाण्यात मीठ टाकून गुळणे केले, लवंगही तोंडात ठेवली. पण काही फायदा झाला नाही. सारी रात्र दाताच्या दुखण्यामुळे तळमळत काढली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी ओळखीच्या दातांच्या डॉक्टरांकडे मी आणि आई गेलो. अगदी शाळेत असल्यापासून याच डॉक्टरांकडे जायचो. थोडक्यात आमचे फॅमिली डॉक्टर ! नंबर लगेच लागला. पेशंटसाठी असलेल्या खुर्चीवर मी बसले. दातावर तपासणी आणि क्रिया होऊ लागली. पूर्वी दाताचे सीटिंग संपले तरीही समजायचे नाही. पण यावेळी दात दुखत आहे असे क्रिया होईपर्यंत वाटत होते. डॉक्टर तोच, पेशंट देखील तोच.. मग फरक कसला होता ?

तर फरक होता तो Background म्युझिकचा. या वेळी गाणी दलेर मेहेंदीची अत्यंत फास्ट "तुनक तुनक तुन ता ना ना", "दर्दी रब रब" वगैरे.. हृदयाचे ठोके अतिशय वेगवान संगीताच्या गतिप्रमाणे धावत होते. आणि त्याच बरोबर दाताच्या कळाही ! पूर्वी गाणी असायची ती मोहम्मद रफींची "चौधवी का चाँद हो.." आणि "बहारों फूल बरसाओ.." सारखी शांत मधुर. तर खरोखरच संगीताचा प्रभाव होऊ शकतो का ?

गूगल at fingertips असल्यामुळे लगेच उत्तर शोधले. याचे उत्तर मिळाले, "हो".

आपण कधी पाहिलंत का... ज्या दुकानात छान गाणे लावलेले असते तेथे आपोआपच आपण जास्त वेळ घालवितो ? किंवा मधुर गाणे लावून आणि मधुर वाणीने ब्युटी-पार्लरमध्ये आपण हेअरकट बरोबर फेशिअल देखील करून येतो ? आपण याला मार्केटिंग स्ट्रॅटेजी म्हणू शकतो. पण थोडक्यात संगीताचा (साईड?) इफेक्ट !

मागील महिन्यात मी Virgin-America च्या विमानाने प्रवास केला. फ्लायट अत्यंत आरामदायी होती. पण त्यापेक्षा आगळी -वेगळी गोष्ट म्हणजे फ्लायटच्या सुरक्षा-सूचना. बहुधा या सुरक्षा-सूचना गद्य स्वरूपात असतात ज्याकडे लोक सहसा लक्ष देत नाहीत. "कुर्सी की पेटी सीधी कीजिए...कमर पर पट्टा बांध लीजिए.." वगैरे.... पण या फ्लायटमध्ये सूर आणि तालांनी बद्ध, अत्यंत मोहित करणारे, लक्ष केंद्रीत करणारे असे सुरक्षा-सूचनेचे गाणे विशेष होते. थोडक्यात सांगातचे झाले तर ज्या जाहिरातीत कानास भावणारे संगीत असते त्याच जाहिराती आपणास लक्षात राहतात.

सैन्यात म्युझिक बँड असतो सैनिकांना प्रोत्साहन आणि मानसिक बळ द्यायला. कुठल्याही खेळांमध्ये संगीताचा उपयोग खेळाडूंचा उत्साह आणि मनोबळ वाढवण्यासाठी केला जातो. आता हेच बघा ना..आजकाल हेच काम "चीअर-लीडर्स" करत आहेत. तात्पर्य हे की संगीताचा वापर चीअरिंगसाठी आणि प्रेक्षकांच्या मनोरंजनासाठीही केला जातो.

मला हॉटेलातील जेवणाची खूप क्रेझ नाही पण सर्वासोबत गप्पा-गोष्टी आणि hang-out करायला नक्कीच हॉटेलात आवडते. पार्टी असेल तर छान 'माहौल' कुणाला नाही आवडणार ? म्हणूनच हॉटेलमध्ये ambience ला खूप महत्व दिले जाते.. ओशन-साईड, बीच-फ्रन्ट, हिल-साईड, सन-सेट व्ह्यू, वुड्स फेसिंग अशी हॉटेल असतील तर उत्तमच. पण याच बरोबर background म्युझिक असेल तर वातावरण निर्मिती छानच होते असे वाटत नाही का ?

काही महिन्यांपूर्वी माझ्या चुलतभावाला संगीताशी झटापट करायचा झटका आला. कुणास ठाऊक कसा ? तर त्याने गिटार शिकायचा घनघोर निर्णय घेतला. आता गिटारच का शिकायचं ठरवलं? तर गिटार शिकायचं खरं कारण म्हणजे पिकचरमध्ये हिरो ! ते एकतर पियानो तरी वाजवताना दाखवितात नाहीतर गिटार तरी ! गिटार कधीही कुठेही पिकनिकला सुद्धा सहज घेऊन जाता येते. पण पियानोचे तसे नाही. आजकाल लग्नाच्या बाजारात गिटार हा स्टायल आयकॉन झाला आहे आणि लग्न मार्केटमध्ये आपल्या 'resume' वर असले तर दुधात साखरच ! गिटारमुळे नक्कीच लाइफ-पार्टनर देखील मिळू शकतो आणि जीवनात नवीन संगीत निर्माण होऊ शकते.

आजकाल चित्रपटाच्या background score ला खूप महत्व आले आहे. विचार करा नाटकात किंवा चित्रपटात नुसते संवादच असते तर कसे वाटले असते? Background म्युझिकमुळे मेंदूला भावनांची जाणीव होऊ लागते आणि साउंड-इफेक्ट्समुळे चित्रपटाला दिशा मिळत राहते व कथा पुढे सरकत राहते.

आपण सर्वांनी नक्कीच लहानपणी बालगीते पाठ केली असतील. आपल्याला आज बालगीतांचे सर्व शब्द नाही आठवले तरीही त्यांची चाल मात्र लक्षात राहते. त्यामुळेच लहान मुलांना आपण अ ब क चालीत शिकवितो. त्या चाली अतिशय सोप्या साध्या असतात. लहान बाळास झोपविण्यासाठी अंगाईगीत गायले जाते. असे असते तरी काय अंगाईगीतात? उत्तर आहे संगीत. लहान मुलांना तुम्ही शिकवाल ते शिकतात. म्हणूनच शाळांमधील आणि बालवाडीमधील मुलांना स्फूर्तीगीते शिकविली जातात.

भारतात माझ्या आई-वडिलांच्या घरामागे हनुमान-मंदिर आहे. मंदिरात सकाळ-संध्याकाळ आरत्या, भजन, कीर्तन चालू असते. मस्त घंटा, टाळ, पेटी आणि झांजा वाजत असतात. ऐकून मनाला शांती

मिळते, समाधान वाटत असते. आपण भजन, कीर्तन सुरात का गातो ? जेव्हा भक्ती संगीतात शिरते तिला भजन, कीर्तन म्हणतात. जेव्हा एका विशिष्ट देवाच्या मंदिरात, विशिष्ट गुरुंच्या दरबारात एका भावनेने जमलेले लोक प्रार्थना करतात तेव्हा तेथे जितके लोक असतील त्यांची शक्ती कमी न होता ती एकमेकांना मिळते. म्हणजे याचा एकत्रित प्रार्थना करणारयांना प्रचंड लाभ होऊ शकतो. आणि त्याच मुळे संगीत हे “Divine Art” समजले जाते. आध्यात्मिक दृष्ट्या Music म्हणजे:

MUSIC = Maya Unshackling, Spirit Invoking Composition

गणपती मिरवणूकीत ढोल-ताशांचा जल्लोष नसेल तर काय मजा ? कुठलाही उत्सव संगीताशिवाय अपुराच असतो. दुर्गा पूजेत, नवरात्रीत संगीत असते. तर नाताळात सुद्धा संगीत असते. नवीन वर्षाचे स्वागत जगभरात नाच-गाण्याने होते.

भारतीय शास्त्रीय संगीतात अनेक राग आहेत. आपण जुन्या गोष्टींमध्ये वाचले आहे की तानसेनने राग गाता गाता पाऊस पाडला वगैरे. प्रत्येक रागात विशिष्ट पद्धतीचे स्वर एका विशिष्ट पद्धतीने गायले जातात. त्याने एक ठराविक भावना जागृत होते. उदाहरणार्थ -

१. राग दुर्गा - आत्मविश्वास वाढवणारा
२. राग यमन - कार्यशक्ती वाढवणारा
३. राग बिलावल - आध्यात्मिक उन्नती व संतुलन साधणारा
४. राग हमीर - आक्रमकता वाढविणारा, यश देणारा व शक्ती आणि ऊर्जा निर्माण करणारा
५. राग भूप - शांतता निर्माण करणारा व संतुलन साधून अहंकार संतुलनात आणणारा

वैज्ञानिक म्हणतात की जी मुले शास्त्रीय गायन शिकतात ती विविध क्षेत्रात चांगली प्रगती करतात. त्यांचे कौशल्य भाषा, गणित आणि वाचनात देखील दिसून येते. तेवढेच नव्हे तर वैज्ञानिक अभ्यासाप्रमाणे गर्भातील जीवावर सुद्धा संगीताचा चांगला परिणाम होत असतो. त्यामुळे गर्भसंस्कार अतिशय महत्वाचे ठरतात.

संगीताचा उपयोग मेडिकल क्षेत्रात पण केला जातो. अगदी रक्त दाब नियंत्रणासाठी, एकाग्रता, मानसिक व शारीरिक कार्यक्षमता वाढविण्यासाठी आणि Alzheimer's सारख्या आजारांवर उपाय म्हणून केला जातो. वनस्पतिशास्त्रविषयक अभ्यासात असे अढळून आले आहे की ज्या घरात शास्त्रीय गायन किंवा भजन-कीर्तन केले जाते तेथे वनस्पती सुद्धा टवटवीत वाढते.

मला स्वतःला व्यायाम करताना म्युझिक ऐकणे आवडते. त्यात फास्ट असेल तर जास्त घाम गाळला जातो. धावताना गाण्याच्या स्पीडप्रमाणे माझाही वेग बदलत असतो. थोडक्यात संगीत चांगल्या व्यायामासाठी आणि calorie-burning साठी कारणीभूत आहे.

पण जर का हेच संगीत बेताल किंवा बेसूर झाले तर काय परिणाम होतात? रक्त दाब तपासताना relaxing म्युझिक न वाजता rock म्युझिक सुरू झाले तर ? अभ्यास करत असताना "शीला की जवानी" वाजत असले तर ?

काही वर्षांपूर्वी मी एका पुस्तक-प्रकाशनाच्या कार्यक्रमास हजेरी लावली होती. पुस्तकाचे लेखक एक वयस्कर ज्येष्ठ नागरिक होते. स्वागत गीत एका CD वर होते. CD चा ट्रॅक चुकून "पिया तू अब तो आजा...." हेलेनवर चित्रित असलेल्या गाण्याचा लागला आणि मग काय ? जी काही संयोजकांची धावपळ सुरू झाली ते विचारूच नका.

ऑफिसच्या heated मीटींग मध्ये नेहमी silent वर असणारा मोबाईल नेमका या वेळी प्रियांका चोप्राच्या "I am feeling so exotic" ची रिंगटोन वाजवू लागला. तापलेल्या मीटींग मध्ये खरोखरच कुणाला exotic वाटेल ? पण मीटींगच्या तणावात दोन मिनिटे का होईना लोकांचे चेहेरे चमकले. हे बरे की पहिल्यांदाच अशी चूक घडली होती - रिंगटोन silent वर न ठेवण्याची.

कधी कधी एखाद्या गाण्यात फक्त लय, वाद्य आणि गति बदलले की त्याचे sad song तयार होते. एखादे आनंदी गाणे जर चुकीच्या रागातील चालीत बद्ध केले तर गाण्यातील भाव उदास होतील. आणि म्हणूनच संगीतातील योग्य भाव व्यक्त होणे अत्यंत महत्वाचे आहे.

आजकाल युवकांमध्ये k(c)ar-a-oke ऐकण्याचे फॅड आहे. संगीत कमी आणि धिंगाणा जास्त ! जल्लोष कमी आणि धांगड-धिंगा जास्त ! धुंदीत असणे आणि एकाग्र असणे यात फरक नाही का? अशा फॅशनचा काय उपयोग की ज्याने गोंगाट होऊन अपघात घडतात ? अशा गीतांनी झड्डिंहंगवरील लक्ष नक्कीच विचलित होते आणि सावधगिरीने कृती होत नाही.

देवाने माणसाला बुध्दी दिली आहे. आणि त्याचा वापर कसा करायचा याचे स्वातंत्र्यही ! म्हणूनच संगीताचा आपल्या जीवनात योग्य वापर कसा करायचा ते देखील आपल्याच हातात आहे.

स्वरांचा आविष्कार ही आपल्यासाठी मिळालेली देणगी आहे. तांत्रिक दृष्ट्या एखादे गाणे राग यमन मधील आहे की भैरवीतील हे मला नक्कीच शिकायला आवडेल पण त्याआधी ते गाणे मनाला भावते की नाही हे माझ्यासाठी अधिक महत्वाचे असते. सुमधुर संगीत आहे म्हणून अत्यंत धकाधकीच्या या जीवनात आनंद आहे.

म्हणूनच मी म्हणते गाता रहे मेरा दिल...

दोन स्वरांची ओळख दोन सूरांची मैत्री
वाटते कोणीतरी सोबत असल्याची खात्री !

- दिप्ती कुलकर्णी